

دانشگاه علوم پزشکی مشهد

تحوالات جمعیتی

گزیده ای از شاخص های جمعیتی

ایران

گردآورنده : گروه سلامت جمعیت ، خانواده و مدارس

۱۳۹۱

مقدمه:

امروزه بسیاری کشورها در حالت عدم تعادل جمعیتی قرار دارند، از یک سو کشورهای در حال توسعه با مشکلات و مسائل رشد بی‌رویه جمعیت دست و پنجه نرم می‌کنند، از سوی دیگر جوامع توسعه‌یافته از نتایج منفی شدن رشد جمعیت و سالخوردگی جمعیت رنج می‌برند، به عبارت دیگر، اکثریت کشورهای جهان به نوعی با مسائل ناشی از عدم تعادل جمعیتی مواجه‌اند. این گزارش در پی تشریح چالش‌ها و مسائل جمعیتی پیش‌روی جامعه ایران با توجه به تجربه‌های جهانی است، تا از این رهگذر اقدامات پیشگیرانه لازم در زمینه جلوگیری از بروز بحران‌های جمعیتی آتی صورت پذیرد.

فرایندهای متعددی در علوم مختلف مانند: اقتصاد، زیست‌شناسی، بهداشت و درمان، جغرافیا، محیط زیست، آموزش و ... با مقوله جمعیت مرتبط هستند گزارش حاضر مروری است بر روند تحولات جمعیتی در کشور و خراسان رضوی و نتایج سیاست جمعیتی جاری با عنایت به تجارب سایر کشورها.

حال اگر به منابع داخلی مراجعه شود به اطلاعاتی بر می‌خوریم که زمینه‌ساز نگرانی است. شاخص شناخته شده زاد و ولد، نرخ باروری کلی (T.F.R) است.

در بیان ساده‌تر منظور از نرخ باروری کلی تعیین تعداد فرزندان است که جانشین والدین شوند، اگر این شاخص در حد ۲/۱ بچه یا کمتر باشد به معنی کاهش تدریجی جمعیت و نهایتاً انقراض نسلی است با توجه به اطلاعات مرکز آمار ایران در سال ۱۳۸۵ این رقم برای کل کشور ۱/۸ فرزند است یعنی ۱۸ فرزند با ۲۰ نفر والدین جایگزین می‌شود که ۲ نفر کمتر از حد جانشینی است. این رقم در سال ۱۳۸۹ به حدود ۱/۶ فرزند برای هر مادر رسیده است.

تحولات جمعیتی در ایران

اگر نگاهی به زمینه‌های تاریخی تحولات جمعیت ایران داشته باشیم، متوجه می‌شویم که نرخ شدید رشد جمعیت کشور که در سال‌های نخست پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) شروع شده بود، در سال‌های اخیر تا حد زیادی کاهش یافته است. براساس آخرین سرشماری (۱۳۹۰) مرکز آمار ایران، جمعیت ایران برابر ۷۵ میلیون نفر بوده که ۵۰٫۴ درصد آن را مردان و ۴۹٫۶ درصد را زنان تشکیل می‌دهند که در مقایسه با نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ (جمعیت ایران برابر ۷۰/۵ میلیون نفر بوده، که ۴۹ درصد آن را مردان و ۵۱ درصد را زنان تشکیل می‌دهند و جمعیت ۶۰ میلیون نفری سال ۱۳۷۵ مبین خالص افزایشی در حدود ۲۵ درصد یا ۱۵ میلیون نفر در این فاصله زمانی است. درصد رشد سالانه جمعیت کشور طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵ در کل کشور و به تفکیک نقاط شهری و روستایی به ترتیب برابر ۱/۲۹، ۲، ۱۴ و ۰٫۶۳ - درصد بوده که در مقایسه با ۱۳۸۵-۱۳۷۵ در کل کشور و به تفکیک نقاط شهری و روستایی به ترتیب برابر ۱/۶۱، ۲/۷۴ و ۰/۴ - درصد بوده و مقایسه آن با رشدهای متناظر ۱/۹۶، ۳/۲ و ۰/۳ درصد در دهه ۷۵ - ۱۳۶۵ و ۳/۹، ۵/۵ و ۲/۳ درصد در دهه ۱۳۶۵ - ۱۳۵۵ حاکی از تحولی اساسی و افت اساسی میزان‌های رشد جمعیت است.

روند رشد جمعیت ایران از گذشته تا به حال نشان می‌دهد که متوسط میزان رشد سالانه جمعیت در دهه ۱۳۴۵ - ۱۳۳۵ برابر با ۳/۱ درصد در سال بوده است، لیکن در دهه پس از آن در فاصله سال‌های ۱۳۴۵ - ۱۳۴۵ با کاهش روبرو بوده و به ۲/۷۱ درصد در سال رسیده است. جمعیت کشور در دهه ۱۳۶۵ - ۱۳۵۵ از رشد بالائی برخوردار بوده و به ۳/۹ درصد در سال افزایش یافته است. در دهه دوم انقلاب، سیاست تعدیل جمعیت با کاهش نرخ مولید و کنترل آن حاصل گردید، در این دهه، نرخ رشد جمعیت از ۳/۹ درصد دهه قبل به ۱/۹۶ درصد در دهه ۱۳۷۵ - ۱۳۶۵ کاهش یافته و در دهه ۱۳۸۵ - ۱۳۷۵ به نرخ رشد ۱/۶۱ درصد و در دهه ۱۳۹۰ - ۱۳۸۵ به نرخ رشد ۱/۳ رسیده است.

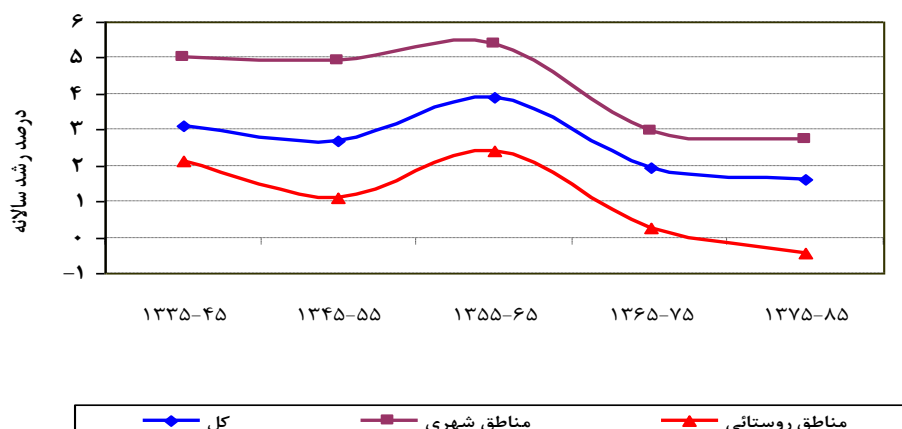
بررسی آمار و ارقام سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و آمارگیری‌های جاری جمعیت نشان می‌دهد که ایران در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ با افزایش شدید باروری روبرو بوده است. به گونه‌ای که در اثر افزایش تعداد موالید، رشد طبیعی سالانه جمعیت کشور از ۲/۷ درصد در دهه ۱۳۵۵-۱۳۴۵ به ۳/۴ درصد در دهه ۱۳۶۵-۱۳۵۵ رسیده است. در جدول ۱ روند تحولات درصد رشد سالانه جمعیت کشور طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۳۵ به تفکیک مناطق شهری و روستایی ارائه شده است. همچنان که ملاحظه می‌شود طی ۵۵ سال گذشته نرخ رشد جمعیت در مناطق روستایی به استثناء سال‌های ۱۳۶۵-۱۳۵۵ همواره کاهنده بوده است، حتی از دهه ۱۳۷۵ به بعد درصد رشد سالانه جمعیت در مناطق روستایی منفی شده است. روند تغییرات رشد جمعیت در مناطق روستایی کشور نشان می‌دهد که طی چند دهه گذشته همواره پتانسیل مناطق روستایی کشور برای حفظ جمعیت رو به کاهش بوده است.

جدول ۱- تحولات درصد رشد سالانه جمعیت ایران به تفکیک مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۹۰-۱۳۳۵

دوره سرشماری	مناطق شهری	مناطق روستایی	کل
۱۳۳۵-۴۵	۵/۰۲	۲/۱۳	۳/۱۳
۱۳۴۵-۵۵	۴/۹۳	۱/۱۱	۲/۷۱
۱۳۵۵-۶۵	۵/۴۱	۲/۳۹	۳/۹۱
۱۳۶۵-۷۵	۲/۹۵	۰/۲۸	۱/۹۶
۱۳۷۵-۸۵	۲/۷۴	-۰/۴۴	۱/۶۱
۱۳۸۵-۹۰	۲/۱۴	-۰/۶۳	۱/۳

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۹۰-۱۳۳۵.

نمودار ۱- روند تحولات درصد رشد سالانه جمعیت ایران به تفکیک کل، مناطق شهری و روستایی طی سال‌های ۱۳۳۵-۸۵

جدول ۲- میزان باروری کل ، مرگ و میر عمومی و امید زندگی از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵

سال	میزان باروری کل	میزان مرگ و میر عمومی	امید زندگی
۱۳۵۵	۶,۰۸	۱۱,۵	۵۴
۱۳۶۵	۶,۳	۸	۵۹
۱۳۷۵	۲,۵۲	۷	۶۷
۱۳۸۵	۱,۸	۶,۵	۷۱

جدول شماره (۲) تحولات میزانهای باروری، مرگ و میر عمومی و امید زندگی را در سالهای ۱۳۵۵-۱۳۸۵ نشان می‌دهد، همانگونه که ملاحظه می‌شود میزان باروری کلی برای هر زن در کل کشور در سال ۱۳۵۵ برابر با ۶/۰۸ فرزند بوده است، که در سال ۱۳۸۵ به ۱/۸ بچه کاهش یافته است. میزان مرگ و میر عمومی نیز در سال ۱۳۵۵ برابر ۱۱/۵ فوت در هر هزار نفر جمعیت بوده که به ۶/۵ فوت کاهش یافته است. امید زندگی با ۱۷ سال افزایش به ۷۱ سال در سال ۱۳۸۵ رسیده است.

جدول ۳- روند تغییرات تعداد و درصد جمعیت شهری و روستایی از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

سال	کل کشور	نقاط شهری		نقاط روستایی		جمعیت غیر ساکن	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۳۵	۱۸۹۵۴۷۰۴	۵۹۵۳۵۶۳	۳۱,۴	۱۳۰۰۱۱۴۱	۶۸,۶	۲۴۳۷۹۷	۱,۲۹
۱۳۴۵	۲۵۷۸۸۷۲۲	۹۷۹۴۲۴۶	۳۸	۱۵۹۹۴۴۷۶	۶۲	۷۰۹۷۹۹	۲,۷۵
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۵۸۵۴۶۸۰	۴۷	۱۷۸۵۴۰۴۶	۵۳	۳۴۷۸۱۲	۱,۰۳
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵۰۱۰	۲۶۸۴۴۵۶۱	۵۴,۳	۲۲۳۴۹۳۵۱	۴۵,۲	۲۵۱۰۹۸	۰,۵۱
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۳۶۸۱۷۷۸۹	۶۱,۳	۲۳۰۲۶۲۹۳	۳۸,۳	۲۱۱۴۰۶	۰,۳۵
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۴۸۲۵۹۹۶۴	۶۸,۴	۲۲۱۳۱۱۰۱	۳۱,۴	۱۰۴۷۱۷	۰,۱۵
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۵۳۶۴۶۶۶۱	۷۱,۴	۲۱۴۴۶۷۸۳	۲۸,۵	۵۶۲۲۵	۰,۰۷۵

مأخذ: مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در سال‌های ۹۰-۱۳۳۵.

در جدول شماره (۳) تغییرات میزانهای شهرنشینی و روستانشینی و جمعیت غیرساکن از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ گزارش شده است. همچنانکه ملاحظه می شود، میزان شهرنشینی در سال ۱۳۳۵ معادل ۳۱/۴ درصد بوده، که در سال ۱۳۹۰ به ۷۱/۴ درصد رسیده است. در مقابل میزان روستانشینی در سال ۱۳۳۵ معادل ۶۸/۶ درصد بوده است، اما در سال ۱۳۹۰ به ۲۸,۵ درصد رسیده است. به این معکوس شدن نسبت شهرنشینی و روستانشینی گذار شهرنشینی گفته می شود، که همچنانکه ملاحظه می شود این تغییرات از سال ۱۳۳۵ در ایران شروع شده و همچنان تا دو دهه آینده ادامه خواهد داشت.

جدول ۴- ساختار سنی جمعیت ایران سالهای ۱۳۶۵-۱۳۹۰

سال	جمعیت گروه سنی ۱۴-۰ ساله (هزار)		جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله (هزار)		جمعیت گروه سنی بالای ۶۵ ساله (هزار)	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۶۵	۲۲۴۷۴	۴۵,۵	۲۵۴۴۵	۵۱,۵	۱۵۰۲	۳
۱۳۷۰	۲۴۷۲۳	۴۴,۳	۲۹۱۶۴	۵۲,۲	۱۸۹۰	۳,۴
۱۳۷۵	۲۳۷۲۶	۳۹,۵	۳۳۷۰۲	۵۶,۲	۲۵۹۵	۴,۳
۱۳۸۵	۱۷۶۸۲	۲۵,۱	۴۹۱۵۸	۶۹,۷	۳۶۵۷	۵,۲
۱۳۹۰	۱۷۵۶۲	۲۳,۴	۵۳۲۴۵	۷۰,۸	۴۲۹۷	۵,۷

مأخذ: اداره آمار ایران

بررسی حجم جمعیت در گروه‌های سنی وسیع نشان می‌دهد که جمعیت واقع در سنین ۱۴-۰ ساله از ۲۲,۵ میلیون نفر در سال ۱۳۶۵ به ۱۷,۵ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است. در واقع با مهار رشد بالای جمعیت و اعمال سیاست‌های کنترل موالید از اواخر دهه ۱۳۶۰، نسبت جوانی جمعیت (نسبت جمعیت کمتر از ۱۵ ساله به کل جمعیت) کاهش قابل توجهی یافته و از ۴۵,۵ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۲۳,۴ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است. مقدار این شاخص در پیش‌بینی جمعیت برنامه چهارم توسعه برای سال ۱۳۸۵، ۲۶,۸ درصد (۱۸,۶ میلیون نفر) پیش‌بینی شده بود. با توجه به آنکه جمعیت پیش‌بینی شده این گروه سنی در برنامه چهارم توسعه حدود ۹۰۰ هزار نفر کمتر از میزان سرشماری است بنابراین میزان باروری از آنچه در برنامه چهارم توسعه پیش‌بینی شده بود، پایین‌تر آمده است.

در سال‌های اخیر همراه با خروج انبوه متولدان دهه ۶۰، از گروه سنی ۱۴-۰ ساله و کاهش نسبت جوانی جمعیت، بر سهم جمعیت ۶۴-۱۵ ساله کشور افزوده شده است. جمعیت گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله از ۲۵,۴ میلیون نفر در سال ۱۳۶۵ به ۵۳,۲ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. در این فاصله سهم جمعیت این گروه سنی از ۵۱,۵ درصد کل جمعیت به ۷۰,۸ درصد رسیده است.

جدول ۵- ساختار سنی جمعیت جوان ایران سالهای ۱۳۶۵-۱۳۹۰

سال	جمعیت گروه سنی ۱۵-۲۹ ساله (هزار)	
	تعداد	درصد
۱۳۶۵	۱۳۰۳۸	۲۸
۱۳۷۰	۱۴۸۶۱	۲۶,۶
۱۳۷۵	۱۷۰۴۷	۲۸,۴
۱۳۸۵	۲۴۹۶۱	۳۵,۴
۱۳۹۰	۲۳۶۹۴	۳۱,۵

مأخذ: اداره آمار ایران

جمعیت جوان واقع در گروه سنی ۱۵-۲۹ ساله در سال ۱۳۶۵ تعدا د ۱۳ میلیون نفر بوده که ۲۸ درصد از جمعیت کل را تشکیل داده است. و از ۱۵ میلیون نفر (۲۶,۶ درصد کل جمعیت) در سال ۱۳۷۰ به ۲۵ میلیون نفر (۳۵,۴ درصد کل جمعیت) در سال ۱۳۸۵ افزایش یافته است. در حالیکه جمعیت جوان واقع در گروه سنی ۱۵-۲۹ ساله از ۲۵ میلیون نفر (۳۵,۴ درصد کل جمعیت) در سال ۱۳۸۵ به

۲۴ میلیون نفر (۳۱,۵ درصد کل جمعیت) در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است.

جمعیت بالقوه فعال کشور (۶۴-۱۵ ساله) از، ۲۵,۴ میلیون نفر (۵۱,۵ درصد کل جمعیت) در سال ۱۳۶۵ به ۵۳,۲ میلیون نفر (۷۰,۸ درصد کل جمعیت) در سال ۱۳۹۰ رسیده است. سرشماری سال ۱۳۹۰ حجم جمعیت بالای ۶۵ ساله را ۴,۳ میلیون نفر نشان می‌دهد که ۵,۷ درصد از کل جمعیت را تشکیل می‌دهند و حجم این جمعیت در سال ۱۳۶۵ برابر ۱,۵ میلیون نفر و سهم آن ۳ درصد کل جمعیت کشور بوده است.

مشاهده می‌شود درچند دهه اخیر حدود ۲,۸ میلیون نفر به جمعیت سالمند کشور افزوده شده است. این روند در سال‌های آتی شدت خواهد گرفت بنابراین آمادگی برای تأمین نیازهای افراد سالمند که جمعیت آنها در سال‌های آتی رو به افزایش خواهد بود، ضروری به نظر می‌رسد. بدیهی است که گسترش و بهبود خدمات انواع بیمه‌های تأمین اجتماعی و برنامه‌ریزی در خصوص رفع

نیازهای اقتصادی، اجتماعی و بهداشت جسمی و روانی افراد سالمند از اهمیت بسزایی برخوردار است.

تغییرات ایجاد شده در ساختار سنی جمعیت، به خصوص کاهش سهم جمعیت کمتر از ۱۵ ساله و افزایش سهم جمعیت بالقوه فعال (۶۴-۱۵ ساله) موجب کاهش قابل توجه نسبت وابستگی (نسبت جمعیت ۱۴-۰ ساله و جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر به جمعیت ۶۴-۱۵ ساله) از ۹۴ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۴۱ درصد در سال ۱۳۹۰ شده است.

ازدواج و طلاق

مطالعات نشان می‌دهد در دهه‌های اخیر میانگین سن در نخستین ازدواج برای هر دو جنس در حال افزایش بوده است. به این ترتیب که میانگین مزبور در فاصله سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، برای مردان از ۲۵,۶ به ۲۶,۲ سال و برای زنان از ۲۲,۴ به ۲۳,۳ سال افزایش یافته است. تفاوت سنی مرد و زن در نخستین ازدواج در حال کاهش است. این تفاوت از ۳,۲ سال در سال ۱۳۷۵ به ۲,۹ سال در سال ۱۳۸۵ کاهش یافته است. جدول شماره ۶ حاکی از آن است که میانگین سن در نخستین ازدواج در بین زنان و مردان شهری بالاتر از زنان و مردان روستایی است که این تفاوت نیز متأثر از تفاوت‌های فرهنگی و شرایط زندگی اجتماعی و اقتصادی در دو منطقه شهری و روستایی است.

توضیح اینکه سن متوسط ازدواج تأثیر زیادی بر باروری دارد. افزایش یا کاهش این شاخص موجب افزایش یا محدود شدن طول دوره باروری می‌شود و به این ترتیب از طریق تأثیر بر شمار سال‌های در معرض فرزندآوری، بر باروری تأثیر می‌گذارد.

جدول ۶ - میانگین سن ازدواج در نخستین ازدواج به تفکیک جنس و مناطق در ایران سالهای

۱۳۷۵-۱۳۸۵

سال	کل کشور		شهری		روستایی	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۷۵	۲۵,۶	۲۲,۴	۲۶,۰۲	۲۲,۵	۲۴,۶	۲۲,۳
۱۳۸۵	۲۶,۲	۲۳,۳	۲۶,۷	۲۳,۲	۲۵,۵	۲۳,۴

جدول شماره (۷) نیز نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۰، تعداد ازدواج‌های ثبت شده برابر ۸۷۴۷۹۲ واقع بوده است که در مقایسه با سال ۱۳۸۵ (۷۷۸۲۹۱ واقعه) ۱۲,۴ درصد افزایش داشته است. در حالیکه تعداد طلاق‌های ثبت شده در سال ۱۳۹۰ برابر ۱۴۲۸۴۱ مورد بوده که نسبت به سال ۱۳۸۵ (۹۴۰۳۹ واقعه) حدود ۵۲ درصد افزایش داشته است. علاوه بر این ملاحظه می‌شود نسبت ازدواج به طلاق در حال کاهش می‌باشد

جدول ۷- ازدواج و طلاق ثبت شده و نسبت ازدواج به طلاق طی سالهای ۱۳۸۵-۱۳۹۰

سال	ازدواج ثبت شده	طلاق ثبت شده	نسبت ازدواج به طلاق
۱۳۸۵	۷۷۸۲۹۱	۹۴۰۳۹	۸,۳
۱۳۸۶	۸۴۱۱۰۷	۹۹۸۵۲	۸,۴
۱۳۸۷	۸۸۱۵۹۲	۱۱۰۵۱۰	۸
۱۳۸۸	۸۹۰۲۰۸	۱۲۵۷۴۷	۷,۱
۱۳۸۹	۸۹۱۶۲۷	۱۳۷۲۰۰	۶,۵
۱۳۹۰	۸۷۴۷۹۲	۱۴۲۸۴۱	۶,۱

مأخذ: اداره کل ثبت احوال ایران

نتایج پیش بینی جمعیت کشور توسط سازمان ملل

پیش‌بینی‌های جمعیتی سازمان ملل نشان می‌دهند که توازن منطقه‌ای جمعیت جهان، در هر زمان تغییر می‌یابد (نیل و بالک، ۲۰۰۱). بخش جمعیت سازمان ملل هر چهار سال یک بار بر اساس نتایج سرشماری‌های ملی کشورها، و مفروضات سطوح مختلف باروری و مرگ و میر به پیش بینی تحولات جمعیتی کشورها در افق‌های زمانی ۵۰ ساله و در سه سناریوی مختلف (حد پایین،

حد متوسط و حد بالای رشد جمعیتی) می‌پردازد. جدول ۱۳ مقایسه نتایج پیش‌بینی جمعیت ایران را طی دوره‌های پنج ساله و بر اساس سه دفتر جمعیت سازمان ملل بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۳۰ نشان می‌دهد. بر اساس سناریوی حد پایین که منطبق با روند فعلی کاهش نرخ باروری کل در کشور می‌باشد، جمعیت ایران از تعداد ۷۳۳۶۴ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ به ۸۵ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت، و در ۱۰ سال پایان دوره رشد منفی جمعیتی را تجربه خواهد کرد. بر اساس سناریوی حد متوسط جمعیت ایران از تعداد ۷۵۵۳۷ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ به ۱۰۵ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت. و در ۵ سال پایان دوره رشد جمعیت نزدیک به صفر را تجربه خواهد کرد. نهایتاً اینکه بر اساس سناریوی حد بالای سازمان ملل جمعیت ایران از تعداد ۷۷۳۰۴ میلیون نفر در سال ۱۳۹۰ به حدود ۱۲۸ میلیون نفر در سال ۱۴۳۰ افزایش خواهد یافت. در پایان دوره رشد ۰/۸۹ درصد جمعیتی را تجربه خواهد کرد.

همانطور که گفته شد شواهد جمعیتی بدست آمده از سرشماری سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد که تحولات جمعیتی ایران منطبق بر سناریوی حد پایین سازمان ملل است. اما اگر روند کاهشی سطح باروری کل متوقف و حالت افزایشی به خود بگیرد، احتمالاً با گذشت زمان روند تحولات رشد جمعیت ایران منطبق با الگوی حد متوسط سازمان ملل خواهد شد. همچنانکه سناریوی حد متوسط نشان می‌دهد میزان باروری کل برای سال ۱۳۸۵ حدود ۲/۳۳ بچه برای هر مادر برآورد شده است، که در پایان دوره به ۱/۸۵ بچه برای هر مادر خواهد رسید. که باز هم زیر حد جانشینی می‌باشد (جدول ۸).

جدول ۸- مقایسه سه سناریوی پیش بینی (حد پایین، حد متوسط و حد بالا) سازمان ملل تا افق ۲۰۵۰

سناریوی حد بالا						سناریوی حد متوسط						سناریوی حد پایین						دوره
میان سنی	میزان باروری کل	شاخص بقا، نسل (NRR)	زمان دوبرابر شدن جمعیت	نرخ رشد سالانه	تعداد جمعیت	میان سنی	میزان باروری کل	شاخص بقا، نسل (NRR)	زمان دوبرابر شدن جمعیت	نرخ رشد سالانه	تعداد جمعیت	میان سنی	میزان باروری کل	شاخص بقا، نسل (NRR)	زمان دوبرابر شدن جمعیت	نرخ رشد سالانه	تعداد جمعیت (به هزار)	سال
۲۲,۹	۲,۵۳	۱,۱۷	۵۰	۱,۴	۷۱۲۴۲	۲۳,۱	۲,۳۳	۱,۰۸	۵۶	۱,۲۴	۷۰۶۷۵	۲۳,۳	۱,۷۵	۰,۸۲	۶۹	۱	۶۹۹۵۵	۱۳۸۵
۲۴,۹	۲,۵۳	۱,۱۸	۴۳	۱,۶۳	۷۷۳۰۴	۲۵,۴	۲,۱۸	۱,۰۲	۵۲	۱,۳۳	۷۵۵۳۷	۲۶,۱	۱,۵۶	۰,۷۳	۶۵	۱,۰۶	۷۳۳۶۴	۱۳۹۰
۲۶,۷	۲,۵۳	۱,۱۹	۳۶	۱,۹	۸۴۹۹۱	۲۷,۷	۲,۰۶	۰,۹۷	۴۶	۱,۵	۸۱۴۲۲	۲۸,۹	۱,۴۵	۰,۶۹	۸۰	۰,۸۷	۷۷۳۵۵	۱۳۹۵
۲۸,۵	۲,۴۵	۱,۱۶	۴۳	۱,۶۳	۹۲۲۱۰	۳۰,۱	۱,۹۵	۰,۹۳	۵۵	۱,۲۷	۸۶۷۴۶	۳۱,۸	۱,۳۶	۰,۶۵	۱۲۰	۰,۵۸	۸۰۷۸۵	۱۴۰۰
۳۰,۳	۲,۳۶	۱,۱۲	۵۵	۱,۲۶	۹۸۲۲۳	۳۲,۶	۱,۸۶	۰,۸۹	۷۴	۰,۹۴	۹۰۹۲۷	۳۵	۱,۳۵	۰,۶۵	۱۸۲	۰,۳۸	۸۳۱۶۷	۱۴۰۵
۳۰,۹	۲,۳۵	۱,۱۲	۶۲	۱,۱۱	۱۰۳۸۰۱	۳۵	۱,۸۵	۰,۸۸	۹۱	۰,۷۶	۹۴۴۴۱	۳۸	۱,۳۵	۰,۶۵	۳۰۱	۰,۲۳	۸۴۷۴۷	۱۴۱۰
۳۱,۷	۲,۳۵	۱,۱۳	۶۲	۱,۱۲	۱۰۹۷۸۸	۳۶,۱	۱,۸۵	۰,۸۹	۱۰۰	۰,۶۹	۹۷۷۷۰	۴۱	۱,۳۵	۰,۶۵	۶۳۰	۰,۱۱	۸۵۷۴۳	۱۴۱۵
۳۲,۶	۲,۳۵	۱,۱۳	۶۰	۱,۱۵	۱۱۶۲۷۰	۳۷,۳	۱,۸۵	۰,۸۹	۱۰۸	۰,۶۴	۱۰۰۹۶۴	۴۳,۴	۱,۳۵	۰,۶۵	--	-۰,۰۴	۸۶۲۲۲	۱۴۲۰
۳۳,۷	۲,۳۵	۱,۱۳	۶۵	۱,۰۶	۱۲۲۶۱۱	۳۸,۷	۱,۸۵	۰,۸۹	۱۳۱	۰,۵۳	۱۰۳۶۶۲	۴۵,۴	۱,۳۵	۰,۶۵	--	-۰,۲۳	۸۶۰۵۲	۱۴۲۵
۳۵,۱	۲,۳۵	۱,۱۳	۷۸	۰,۸۹	۱۲۸۱۵۸	۴۰,۲	۱,۸۵	۰,۸۹	۱۹۸	۰,۳۵	۱۰۵۴۸۵	۴۷,۳	۱,۳۵	۰,۶۵	--	-۰,۲۳	۸۵۰۵۲	۱۴۳۰

نتایج پیش بینی جمعیت کشور توسط مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی در سناریوهای مختلف

در جدول شماره ۹ نتایج پیش‌بینی جمعیت کشور در صورت ادامه روند فعلی (نرخ‌های سال ۱۳۸۵) گزارش شده است. همچنان که ملاحظه می‌شود طبق این سناریو میزان باروری کل در طول دوره پیش بینی زیر سطح جانشینی است که از سال ۱۴۲۰ به بعد منجر به بروز رشد منفی جمعیتی خواهد شد.

**جدول ۹- نتایج پیش بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی حد پایین
بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵**

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ ومیر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل ناخالص ^۱	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰,۵۰	۱,۲۱	۵۷,۸	۱۸,۶	۶,۵	۱,۸	۰,۸۸	۰,۸۴	۷۰,۴
۱۳۹۰	۷۴,۶۰	۱,۰۴	۶۷,۱	۱۶,۶	۶,۲	۱,۵۵	۰,۷۶	۰,۷۳	۷۱,۷
۱۳۹۵	۷۸,۰۴	۰,۷۸	۸۸,۸	۱۳,۹	۶,۱	۱,۴۴	۰,۷۰	۰,۶۸	۷۲,۸
۱۴۰۰	۸۰,۴۶	۰,۴۹	۱۴۱	۱۱,۲	۶,۲	۱,۳۶	۰,۶۶	۰,۶۵	۷۳,۹
۱۴۰۵	۸۱,۸۶	۰,۲۶	۲۶۶	۹,۳	۶,۷	۱,۳۰	۰,۶۳	۰,۶۲	۷۴,۹
۱۴۱۰	۸۲,۶۵	۰,۱۵	۴۶۵	۸,۹	۷,۵	۱,۳۰	۰,۶۳	۰,۶۲	۷۵,۹
۱۴۱۵	۸۲,۹۹	۰,۰۳	-	۸,۷	۸,۴	۱,۳۰	۰,۶۳	۰,۶۲	۷۶,۸
۱۴۲۰	۸۲,۷۱	-۰,۱۴	-	۸,۲	۹,۶	۱,۳۰	۰,۶۳	۰,۶۲	۷۷,۸
۱۴۲۵	۸۱,۵۸	-۰,۳۷	-	۷,۴	۱۱	۱,۳۰	۰,۶۳	۰,۶۲	۷۸,۵

پیش بینی جمعیت فوق مبتنی بر مفروضات: ۱- تحولات امید زندگی بر اساس الگوی پیش بینی سازمان ملل در سناریوی حد پایین و با استفاده از مدل غرب کول و دمنی بوده است، ۲- میزان باروری کل بر اساس ۱/۵۵ فرزند برای هر مادر در سال ۱۳۹۰ برآورد شده و تغییرات آن مبتنی بر سناریوی حد پایین سازمان ملل تا سال ۱۴۲۵ می باشد.

در سناریوی دیگری، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی با استفاده از آمارهای سرشماری سال ۱۳۸۵ به عنوان سال پایه، نسبت به پیش بینی جمعیت کشور اقدام کرد. این پیش بینی جمعیتی بر اساس فرض افزایش سطح فعلی باروری از ۱/۵۵ فرزند برای هر مادر در سال ۱۳۹۰ و

۱. میزان ناخالص تجدید نسل نشان دهنده تعداد دخترانی است که جایگزین مادرانشان می شوند و شاخص جایگزینی نسل‌ها است، وقتی که این شاخص به کمتر از یک می رسد رشد جمعیت به زیر صفر میل می کند.

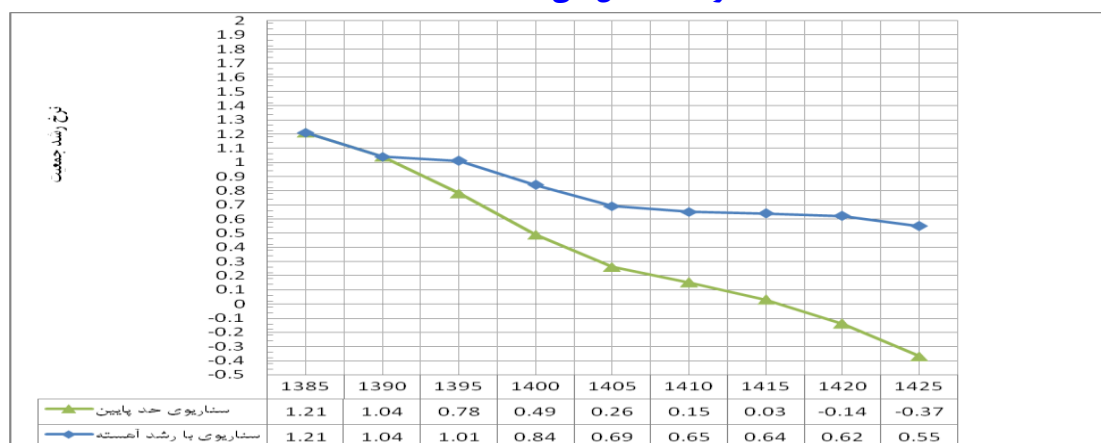
روند افزایش مناسب سطح باروری کل کشور طی ۴۰ سال آینده تا ۲/۵ فرزند برای هر مادر می‌باشد. این الگو تحت عنوان سناریوی رشد آهسته باروری کل معرفی شده است (جدول ۱۰).

جدول ۱۰- نتایج پیش بینی شاخص های جمعیتی ایران براساس سناریوی افزایش آهسته باروری کل (از ۱/۸ فرزند به حدود ۲/۵ فرزند) بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل ناخالص	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰,۵۰	۱,۲۱	۵۷,۸	۱۸,۶	۶,۵	۱,۸	۰,۸۸	۰,۸۴	۷۰,۴
۱۳۹۰	۷۴,۶۰	۱,۰۴	۶۷,۱	۱۶,۶	۶,۲	۱,۵۵	۰,۷۶	۰,۷۳	۷۱,۷
۱۳۹۵	۷۸,۶۰	۱,۰۱	۶۸,۹	۱۶,۲	۶,۱	۱,۶۸	۰,۸۲	۰,۸۰	۷۲,۸
۱۴۰۰	۸۲,۳۰	۰,۸۴	۸۲,۵	۱۴,۶	۶,۲	۱,۸۲	۰,۸۹	۰,۸۷	۷۳,۹
۱۴۰۵	۸۵,۴۳	۰,۶۹	۱۰۰,۸	۱۳,۴	۶,۵	۱,۹۵	۰,۹۵	۰,۹۳	۷۴,۹
۱۴۱۰	۸۸,۳۱	۰,۶۵	۱۰۷,۲	۱۳,۵	۷,۱	۲,۰۹	۱,۰۲	۱	۷۵,۹
۱۴۱۵	۹۱,۲۱	۰,۶۴	۱۰۷,۹	۱۴,۲	۷,۸	۲,۲۲	۱,۰۸	۱,۰۷	۷۶,۸
۱۴۲۰	۹۴,۱۶	۰,۶۲	۱۱۱,۳	۱۴,۷	۸,۵	۲,۳۶	۱,۱۵	۱,۱۴	۷۷,۸
۱۴۲۵	۹۶,۹۶	۰,۵۵	۱۲۵,۳	۱۴,۹	۹,۴	۲,۴۹	۱,۲۲	۱,۲۱	۷۸,۵

چون مسئله رشد جمعیت یک مسئله ساختاری است، به تدریج و همراه با تغییرات در ساختار اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی جامعه امکان تغییر سطح باروری بوجود می‌آید، بنابراین امکان افزایش جمعیت صرفاً با بسته‌های تشویقی، بدون ایجاد تغییرات ساختاری وجود ندارد. با فرض مؤثر بودن بسته‌های تشویقی دولت، جدول فوق تنظیم شده است، همانطور که ملاحظه می‌شود در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می‌رسد و پیش‌بینی می‌شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین مشوق‌های جمعیتی به هیچ وجه باعث افزایش افسار گسیخته جمعیت نخواهد گردید.

نمودار ۲- روند نرخ رشد سالانه جمعیت ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری درفاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

نمودار شماره ۲، روند نرخ رشد سالانه را برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته در فاصله سالهای ۱۳۸۵-۱۴۲۵ نشان می‌دهد. همچنانکه ملاحظه می‌شود اگر رشد جمعیت کشور از نرخ رشد آهسته پیروی کند، از وقوع رشد منفی جمعیتی پیشگیری شده و درنهایت به یک رشد متعادل جمعیتی دست خواهیم یافت. ملاحظه می‌شود که در صورت افزایش مناسب میزان باروری کل هرگز با رشد بی‌رویه جمعیت مواجه نخواهیم شد و در عین حال نرخ رشد جمعیت از نرخ فعلی هم پایین‌تر خواهد بود.

سناریوی پیش‌بینی جمعیت کشور با افزایش آهسته باروری و فرض اثر گشتاوری

جدول شماره ۱۱ نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی افزایش آهسته باروری کل و فرض اثر گشتاوری بین سال‌های بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵ نشان می‌دهد.

جدول ۱۱- نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیتی ایران براساس سناریوی افزایش آهسته باروری کل و فرض اثر گشتاوری بین سال‌های بین سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش‌بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	زمان لازم برای دو برابر شدن جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰,۵	۱,۲۱	۵۷,۸	۱۸,۶	۶,۵	۱,۸	۰,۸۴	۷۰,۴
۱۳۹۰	۷۵,۱۷	۱,۲۹	۵۴,۱	۱۹,۱	۶,۲	۱,۸	۰,۸۵	۷۱,۷
۱۳۹۵	۸۰,۰۴	۱,۱۹	۵۸,۶	۱۸,۰	۶,۱	۱,۹	۰,۹۰	۷۲,۸
۱۴۰۰	۸۴,۴	۰,۹۶	۷۲,۶	۱۵,۶	۶	۲	۰,۹۵	۷۳,۹
۱۴۰۵	۸۸,۰۲	۰,۷۷	۸۹,۹	۱۴,۱	۶,۳	۲,۱۰	۱,۰	۷۴,۹
۱۴۰۱۰	۹۱,۴	۰,۷۵	۹۳,۱	۱۴,۳	۶,۸	۲,۱۹	۱,۰۵	۷۵,۹
۱۴۱۵	۹۴,۹۷	۰,۷۸	۸۹,۷	۱۵,۲	۷,۵	۲,۲۹	۱,۱۱	۷۶,۸
۱۴۲۰	۹۸,۷۲	۰,۷۸	۹۱,۵	۱۵,۷	۸,۱	۲,۳۹	۱,۱۶	۷۷,۸
۱۴۲۵	۱۰۲,۳۰	۰,۷۶	۱۰۴,۰	۱۵,۹	۸,۹	۲,۴۹	۱,۲۱	۷۸,۵

در این سناریو چنین فرض شده است که در اثر افزایش حجم نسل‌های ازدواجی بین سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ میزان باروری کل همچنان در سطح ۱/۸ فرزند برای هر مادر ثابت بماند و

سیاستهای تشویقی هم بر سطح باروری در دو دهه آینده اثر مثبت داشته باشد. همچنانکه ملاحظه می‌شود با این سناریو تعداد جمعیت کشور به حدود ۱۰۲ میلیون نفر افزایش خواهد یافت.

سناریوی پیش بینی جمعیت کشور با فرض اثر گشتاوری جمعیت و ادامه کاهش باروری

در جدول شماره (۱۲) نتایج پیش بینی شاخصهای جمعیتی ایران با فرض اثر گشتاوری^۱ جمعیت ارائه شده است. در این سناریو اثر نسل‌های ازدواجی سالهای ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ در افزایش سطح باروری بررسی شده است.

جدول ۱۲- نتایج پیش بینی شاخصهای جمعیتی ایران با فرض اثر گشتاوری جمعیت بر درصد رشد و ادامه روند گذشته بین سال های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

سال پیش بینی	تعداد جمعیت	میزان رشد جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان تجدید نسل خالص	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰/۵۰	۱/۲۱	۱۸/۶	۶/۵	۱/۸	۰/۸۴	۷۰,۴
۱۳۹۰	۷۵/۱۷	۱/۲۹	۱۹/۱	۶/۲	۱/۸	۰/۸۵	۷۱,۷
۱۳۹۵	۷۹/۵۶	۱/۰	۱۶/۱	۶/۰	۱/۶۹	۰/۸۰	۷۲,۸
۱۴۰۰	۸۲/۷۷	۰/۶۵	۱۲/۶	۶/۱	۱/۵۸	۰/۷۵	۷۳,۹
۱۴۰۵	۸۴/۷۲	۰/۳۷	۱۰/۲	۶/۵	۱/۴۶	۰/۷۰	۷۴,۹
۱۴۱۰	۸۵/۸۸	۰/۲۱	۹/۳	۷/۲	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۵,۹
۱۴۱۵	۸۶/۶۳	۰/۱۴	۹/۵	۸/۱	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۶,۸
۱۴۲۰	۸۶/۹۱	۰/۰	۹/۲	۹/۱	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۷,۸
۱۴۲۵	۸۶/۳۶	-۰/۰۲	۸/۳	۱۰/۵	۱/۳۵	۰/۶۵	۷۸,۵

این سناریو نشان می‌دهد که درصد رشد جمعیت در سال ۱۳۹۰ به مقدار اندکی (درصد ۰,۰۸) با

فرض افزایش تعداد زاد و ولدهای ناشی نسل انفجار موالید (۱۳۶۲-۱۳۵۸) افزایش خواهد داشت. با

پذیرش این سناریو جمعیت ایران از سال ۱۴۲۰ به بعد رشد منفی خواهد داشت.

^۱ . اثرات تحولات ساختار سنی بر رشد جمعیت

سناریوی غیر محتمل رشد جمعیت در ایران

برخی از سیاسیون و دانشگاهیان چنین بیان کرده‌اند، اگر سیاست دولت در ارتباط با حمایت از زاد و ولد تحقق یابد، جمعیت ایران تا سال ۱۴۰۴ به ۱۲۰ میلیون نفر خواهد رسید، اما این رقم در صورتی قابل تحقق است که سطح باروری ایران تا سال ۱۴۰۵، به ۶/۳ فرزند افزایش یابد (جدول شماره ۱۳). در صورتی که به ضرس قاطع می‌توان گفت نه چنین هدفی (افزایش سطح باروری تا ۶/۳ فرزند برای هر مادر) وجود دارد و همچنین تجربه جهانی تحولات باروری نشان می‌دهد، روند کاهشی باروری حتی با سیاست‌های تشویقی به راحتی معکوس نخواهد شد.

جدول ۱۳- نتایج پیش‌بینی شاخص‌های جمعیت ایران بر اساس سناریوی افزایش تند باروری بین سالهای ۱۳۸۵-۱۴۰۵

سال پیش‌بینی	تعداد جمعیت (هزار)	میزان رشد جمعیت	میزان خام موالید	میزان خام مرگ و میر	میزان باروری کل	میزان امید زندگی
۱۳۸۵	۷۰,۵۰	۱,۳۱	۱۸,۶	۶,۵	۱,۸	۷۰,۴
۱۳۹۰	۷۷,۶	۲,۲۹	۲۹,۲	۶,۳	۲,۹۲	۷۱,۷
۱۳۹۵	۸۸,۶۴	۲,۷۸	۳۳,۷	۵,۹	۴,۰۵	۷۲,۸
۱۴۰۰	۱۰۲,۶۲	۲,۹۱	۳۴,۵	۵,۴	۵,۱۸	۷۳,۹
۱۴۰۵	۱۱۹,۱۴	۲,۹۹	۳۵	۵,۱	۶,۳	۷۴,۹

برای بررسی اینکه سیاست‌های تشویقی و ترغیبی دولت تا چه حد در افزایش و یا تحدید باروری مؤثر می‌باشد نتیجه پژوهشی عباسی شوازی و دیگران ۱ (۱۳۸۳) که در این زمینه انجام داده اند، در جدول شماره (۱۴) منعکس شده است.

جدول ۱۴- توزیع نسبی (%) زنان ۴۹- ۱۵ ساله ازدواج کرده در مورد نگرش آنها نسبت به تأثیر حمایت مالی و تشویق دولت‌ها برای داشتن فرزند بیشتر، به تفکیک استان

استان	نگرش زنان نسبت به حمایت دولت‌ها از زوجها برای داشتن فرزند بیشتر					تعداد زنان
	منطقه	مثبت	منفی	نمی‌داند	جمع	
گیلان	شهر	۲۶/۲	۷۰/۴	۳/۴	۱۰۰/۰	۶۴۲
	روستا	۱۸/۷	۷۷/۳	۴/۰	۱۰۰/۰	۶۳۰
	کل	۲۲/۴	۷۳/۹	۳/۷	۱۰۰/۰	۱۲۷۲
آذربایجان غربی	شهر	۱۳/۰	۸۴/۱	۲/۹	۱۰۰/۰	۶۱۶
	روستا	۱۷/۸	۷۹/۶	۲/۷	۱۰۰/۰	۷۴۹
	کل	۱۵/۲	۸۲/۰	۲/۸	۱۰۰/۰	۱۳۶۵
سیستان و بلوچستان	شهر	۳۷/۹	۵۹/۶	۲/۶	۱۰۰/۰	۶۲۳
	روستا	۴۰/۶	۵۴/۰	۵/۴	۱۰۰/۰	۶۶۸
	کل	۳۹/۴	۵۶/۵	۴/۲	۱۰۰/۰	۱۲۹۱
یزد	شهر	۱۵/۶	۸۳/۹	۰/۴	۱۰۰/۰	۶۸۴
	روستا	۱۸/۴	۸۱/۱	۰/۵	۱۰۰/۰	۵۶۵
	کل	۱۶/۲	۸۳/۳	۰/۵	۱۰۰/۰	۱۲۴۹
کل	شهر	۲۱/۸	۷۵/۶	۲/۶	۱۰۰/۰	۲۵۶۵
	روستا	۲۳/۵	۷۲/۸	۳/۷	۱۰۰/۰	۲۶۱۲
	کل	۲۲/۶	۷۴/۲	۳/۱	۱۰۰/۰	۵۱۷۷

منبع: عباسی شوازی و همکاران (۱۳۸۳)، تحولات باروری در ایران، وزارت بهداشت و درمان.

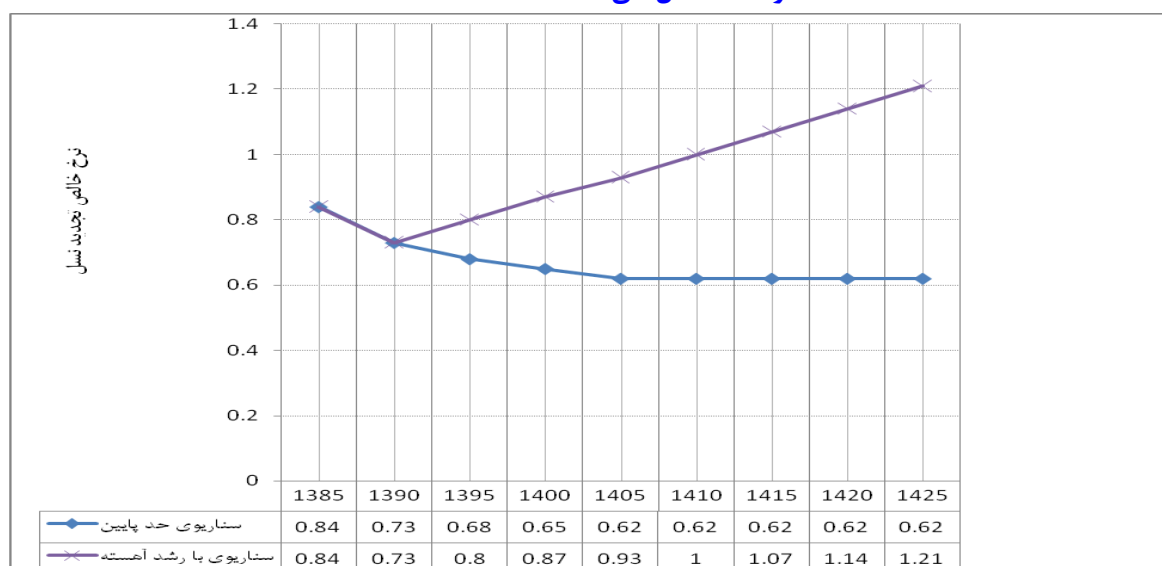
جدول شماره ۱۴، در پاسخ به این سؤال استخراج شده است که آیا حمایت و تشویق دولت زوجها، برای داشتن فرزند بیشتر موجب فرزندآوری بیشتر زنان می‌شود یا خیر؟ نتایج جدول نشان می‌دهد که بیشتر پاسخگویان در همه استان‌های مورد بررسی چه در نقاط شهری و چه در نقاط روستایی، معتقد هستند که امروزه تشویق و حمایت‌های دولت نمی‌تواند در فرزندآوری بیشتر خانواده‌ها مؤثر باشد. در استان‌های یزد و آذربایجان غربی به ترتیب حدود ۸۳ و ۷۴ درصد زنان، اعتقاد بر عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی دولت برای افزایش باروری داشته‌اند در حالی که در استان سیستان و بلوچستان حدود ۵۶ درصد زنان معتقد به عدم تأثیر برنامه‌های تشویقی در مورد افزایش باروری بوده و حدود ۴۰ درصد اعتقاد به تأثیر مثبت برنامه‌های تشویقی برای افزایش تعداد فرزند داشته‌اند. هر چند دیدگاه زنان در نقاط شهری و روستایی تا حدی متفاوت بوده، ولی نظرات آنها به هم نزدیک بوده است.

یک از نتایجی که می‌توان از تحقیق فوق گرفت آن است که اگر سیاستهای تشویقی موالید بدون توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای انجام پذیرد، رشد جمعیت استانهای کمتر توسعه یافته تر از جمله سیستان و بلوچستان، هرمزگان و استانهایی از این دست افزایش خواهد یافت.

مقایسه تحولات شاخص تجدید نسل در سناریوی حد پایین و رشد آهسته

یکی از شاخص‌هایی که در زمینه پیش بینی جمعیتی استفاده می‌شود، شاخص تجدید نسل است. هرگاه این شاخص به زیر یک برسد قدرت تجدید نسل جمعیت‌ها کم می‌شود.

نمودار ۳- روند نرخ خالص تجدید نسل ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری درفاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

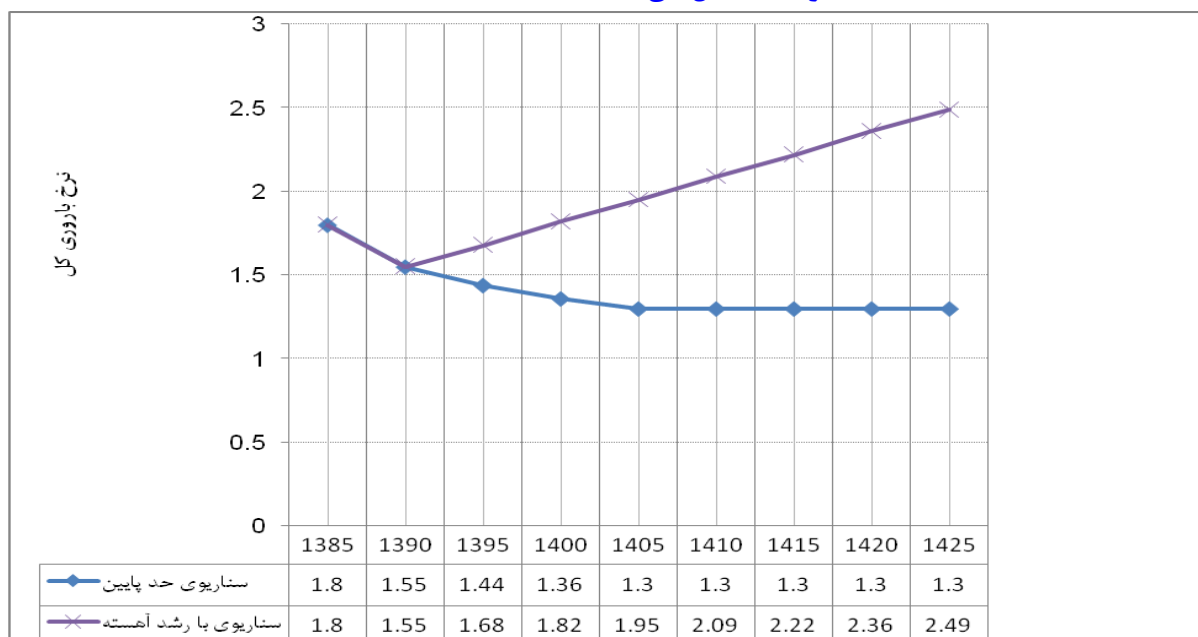

نمودار شماره ۳ نشان می‌دهد که در صورت پذیرفتن افزایش آهسته نرخ باروری کل تا حد

۲/۴ تا سال ۱۴۲۵ به یک نرخ جانشینی بین نسلی مطلوب دست می‌یابیم اما در صورت ادامه روند

فعلی کاهش باروری به صورت خطی، با خطر انقراض نسل تدریجی مواجه خواهیم شد.

نمودار ۴- روند نرخ باروری کل در ایران برحسب سناریوهای حد پایین و آهسته باروری
در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۴۲۵

بطور کلی، جهت ارائه یک وضعیت مطلوب جمعیتی باید به روش تطبیقی عمل کرد و گزینه‌های مختلف جمعیتی را در کنار هم گذاشت. سپس با بررسی مزایا و معایب اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی هر یک از گزینه‌ها، گزینه‌ای که دارای بیشترین مزیت‌ها و کمترین معایب هست را انتخاب کرد. اگر وضعیت جمعیتی کشورهای مختلف دنیا به لحاظ وضعیت انتقال باروری و ساختار سنی مشاهده کنیم، خواهیم دید که بیشتر کشورهای توسعه یافته مراحل انتقال جمعیتی را طی نموده‌اند یعنی باروری شان به سطح حداقل (۱/۶-۱/۱) رسیده و نیز رشد جمعیت آنها به طرف صفر و حتی رشد منفی میل نموده است. بعبارتی موازنه جمعیتی در این کشورها به هم خورده است (جدول ۱۵).

این وضعیت از یک سو ناشی از اعمال برخی از سیاست‌های تعدیل رشد جمعیت و از سوی دیگر ناشی از وقوع برخی تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در فرآیند تحول تاریخی این کشورها بوده است. به هم خوردن موازنه جمعیتی در این کشورها برخی از پیامدهای منفی جمعیتی را به دنبال داشته است.

جدول ۱۵- تقسیم بندی کشورها براساس مراحل مختلف انتقال جمعیت
براساس میزان تقریبی باروری کل و میانه سنی جمعیت

مرحله	میزان باروری کل	میانه سنی
مرحله اول انتقال (برخی از کشورهای افریقایی : نیجر، سومالی ، اوگاندا و ...)	۸ - ۶/۸	۲۲ - ۱۵
مرحله دوم (پاکستان؛ عمان، بوتان و ...)	۷ - ۶/۵	۲۷ - ۲۳
مرحله سوم (مصر، نیکاراگوئه ، مراکش و ...)	۹ - ۴/۳	۳۲ - ۲۸
مرحله چهارم (ازبکستان ، پرو، سری لانکا و...)	۹ - ۲/۲	۳۷ - ۳۳
مرحله سقوط جمعیتی (لتونی، روسیه، آلمان، ایتالیا، اسپانیا و.....)	۶۹ - ۱/۱	۵۴ - ۳۸

مقایسه هرم های سنی جمعیتی با الگوهای متفاوت رشد

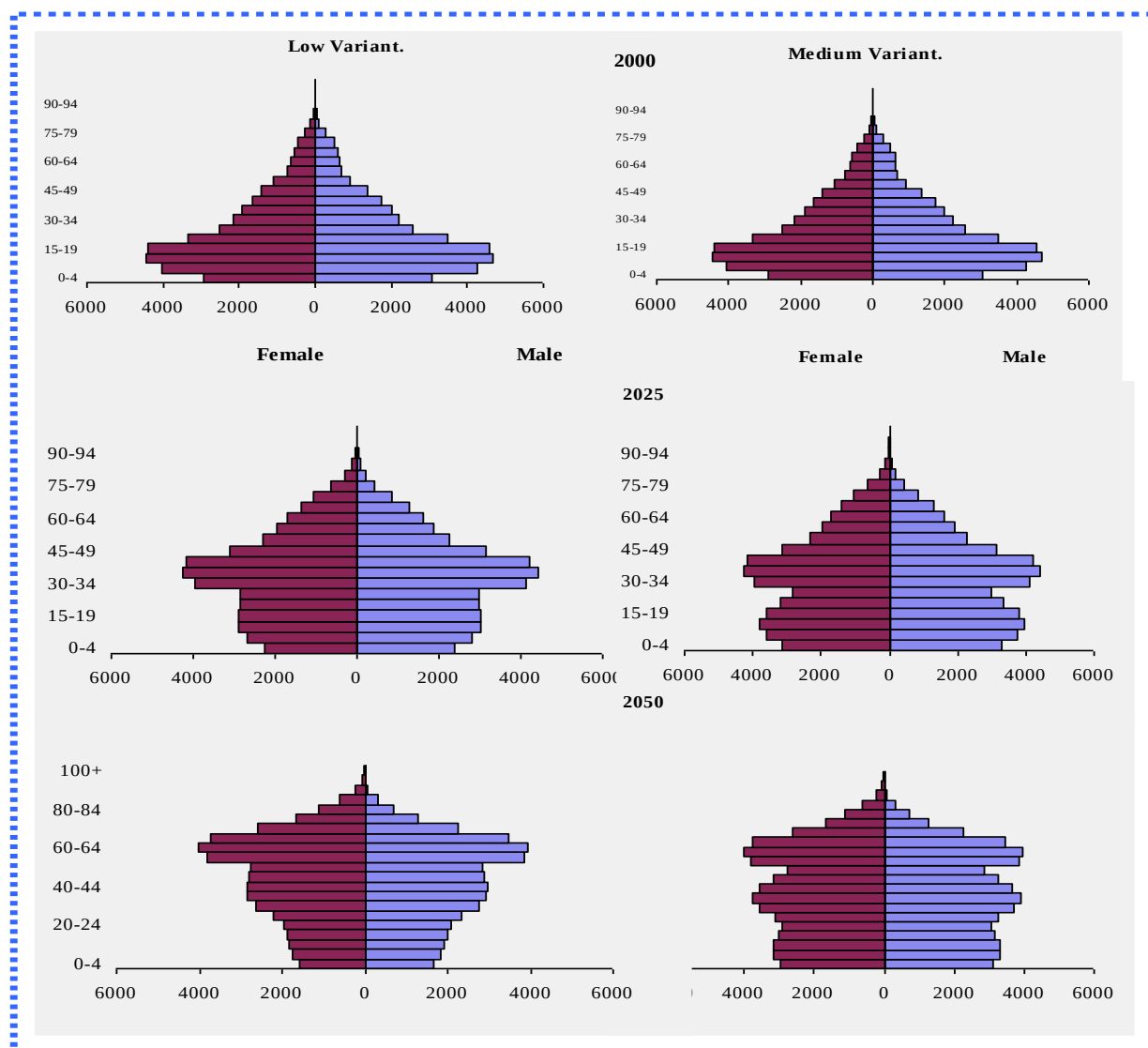
نمودار ۵ هرم های سنی جمعیت ایران را در سال های ۲۰۰۰، ۲۰۲۵ و ۲۰۵۰ نشان می دهند. نمودارهای سمت چپ نشان دهنده گزینه رشد کم جمعیت ایران تا سال ۲۰۵۰ است. در این گزینه فرض شده است که میزان باروری کل از ۲/۰۸ بچه برای هر مادر به ۱/۳۵ بچه در سال ۲۰۵۰ برسد و نیز میانه سنی از حدود ۲۳ سال در سال ۲۰۰۵ به حدود ۴۸ سال در ۲۰۵۰ برسد و این همان وضعیتی است که اکنون بیشتر کشورهای اروپایی با آن مواجه هستند و از آن بعنوان مرحله سقوط جمعیتی یاد می شود. همچنانکه ملاحظه می شود اگر روند رشد جمعیت ایران از این گزینه تبعیت کند در سال ۲۰۵۰ جمعیت کشور ما به شدت سالخورده خواهد شد.

نمودارهای سمت راست نشان دهنده گزینه رشد متوسط جمعیت ایران تا سال ۲۰۵۰ است. همچنانکه ملاحظه می شود در این گزینه، بین گروه های سنی جمعیت نوعی توازن برقرار است، و از سوی دیگر میزان باروری کل در حد جانشینی است. این وضعیت جمعیتی به این جهت مناسب به نظر می رسد که نشان دهنده نوعی تعادل در نسبت وابستگی، جمعیت در سن فعالیت، نسبت سالمند به جمعیت جوان و میزان رشد متعادل نسبت به حجم کل جمعیت است. با کمی تسامح می توان گفت که یکی از گزینه های مناسب برای روند تغییرات آینده جمعیت ایران گزینه

حدمتوسط سازمان ملل است. البته لازم به ذکر است یکی از روش های حفظ تعادل پویای جمعیتی در ایران حفظ سطح باروری کمی بیش از سطح جانشینی (در حدود ۲/۱ تا ۲/۳) می باشد (مشفق و مطیع حق شناس، ۱۳۸۷).

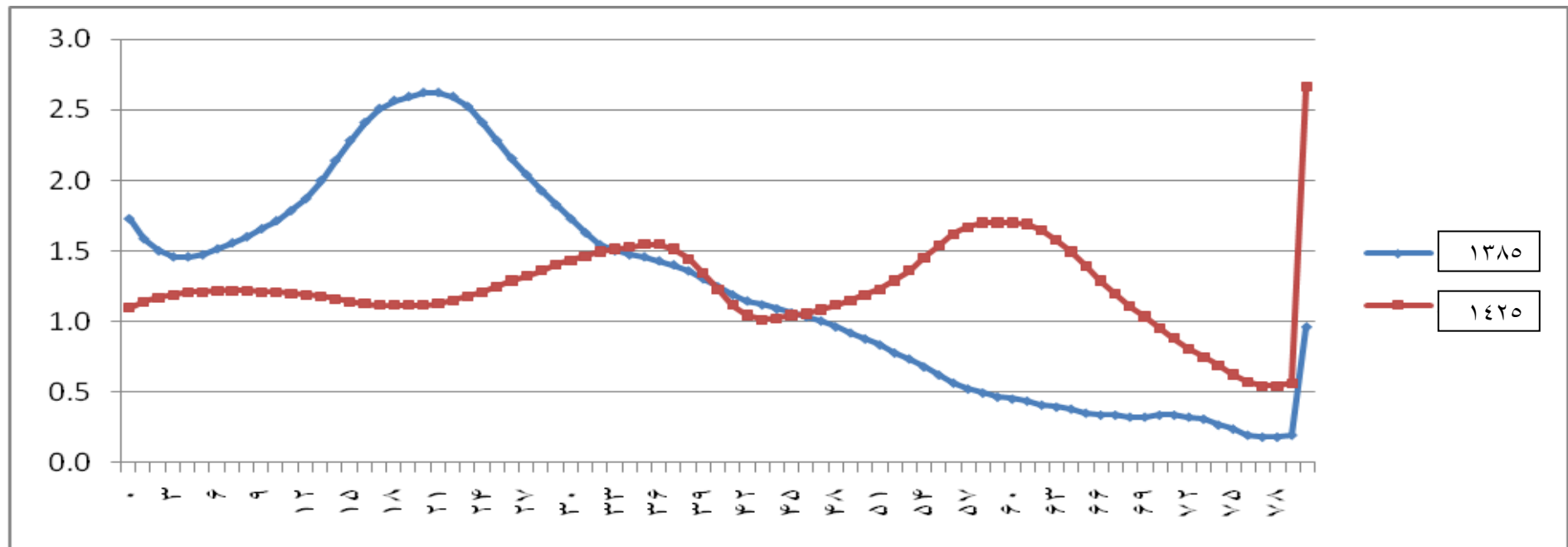
نمودار ۵- هرم های سنی جمعیت ایران در سالهای ۲۰۰۰، ۲۰۲۵، ۲۰۵۰

براساس گزینه های رشد کم و رشد متوسط

نمودار ۶ تحولات موج سنی جمعیت کشور را از سال ۱۳۸۵ (۲۰۰۶) تا سال ۱۴۲۵ (۲۰۴۶) را نشان می دهد. محور افقی نشان دهنده سنین منفرد و محور عمودی نشان دهنده سهم نسبی جمعیت در هریک از سنین است. همچنانکه ملاحظه می شود در سال ۱۳۸۵، جمعیت گروه های سنی ۱۵-۲۹ ساله بیشترین حجم جمعیتی کشور را تشکیل می دهد و اوج سنی جمعیت در سنین ۲۰-۲۴ سالگی است. اما این الگو در افق سال (۱۴۲۵) کاملاً تغییر خواهد کرد. بطوری که اوج سنی به ۶۰-۶۴ سالگی خواهد رسید. در مقابل، جمعیت جوان کشور به تدریج کاسته خواهد شد.

نمودار ۶ - تحولات الگوی سنی جمعیت ایران تا افق سال ۲۰۴۶

نظر اسلام در مورد اتخاذ سیاست‌های مطلوب جمعیتی

در ابتدا بهتر است که رهنمودهای دین مبین اسلام را در این زمینه جویا شویم، ما همه بخوبی می‌دانیم که مسلمانان از افراط و تفریط نهی شده‌اند. خداوند در قرآن در سوره بقره آیه ۱۴۳ می‌فرماید: «و بدین گونه شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر بر شما گواه باشد و قبله‌ای را که [چندی] بر آن بودی مقرر نکردیم جز برای آنکه کسی را که از پیامبر پیروی می‌کند از آن کس که از عقیده خود برمی‌گردد بازشناسیم هر چند [این کار] جز بر کسانی که خدا هدایت [شان] کرده سخت گران بود و خدا بر آن نبود که ایمان شما را ضایع گرداند زیرا خدا [نسبت] به مردم دلسوز و مهربان است. نیز در سوره الشعراء می‌فرماید: (از فرمان افراط گران پیروی نکنید). لذا ما در هیچ زمینه بخصوص مسئله مهم جمعیت نباید دچار افراط و تفریط شویم. در قرآن، کتاب آسمانی ما مسلمانان دو دسته آیات در زمینه ازدواج و زاد و ولد وجود دارد. دسته اول، آیاتی هستند که به‌طور ضمنی به فاصله‌گذاری و تنظیم خانواده و توجه به کیفیت فرزندان و تأمین نیازهای آنان تأکید شده است.

برای مثال، می‌توان به آیه ۲۳۳ از سوره "بقره" اشاره نمود که می‌فرماید: "مادران دو سال تمام فرزندان خود را شیر بدهند و این برای کسی است که بخواهد شیر دادن را تمام کند. خوراک و پوشاک زنان شیرده به وجه پسندیده بر عهده مردی است که بچه برایش به دنیا آمده است. بر هیچ کس تکلیفی بیش از توانائی او نمی‌شود، نه هیچ مادری به‌خاطر فرزندش زیان ببیند و نه هیچ پدری به‌خاطر فرزندش".

در سوره احقاف آیه ۱۵ می‌فرماید: ما به انسان توصیه کردیم که به پدر و مادرش نیکی کند. مادرش او را با ناراحتی حمل می‌کند و با ناراحتی بر زمین می‌گذارد و دوران حمل و شیر بازگرفتنش سی ماه است، تا زمانی که به کمال قدرت و رشد برسد.

دسته دوم آیاتی است که موافق تشکیل خانواده و افزایش موالید است. برای مثال آنجا که می‌فرماید: زنان و مردان مجرد و غلامان و کنیزان شایسته خود را همسر دهید. اگر فقیر باشند

خداوند از فضل خود بی‌نیازشان خواهد گردانید. در جای دیگر در قرآن کریم آمده است: «هرگز فرزندان خود را از ترس فقر به قتل نرسانید که ما آنان و شما را روزی می‌دهیم؛ مسلماً کشتن آنها خطای بزرگی است».

پس براساس آنچه که گفته شد، می‌توان گفت دیدگاه اسلام هم به کیفیت و هم به کمیت آن توجه نموده است. در یک جامعه اسلامی این دو باید به توازنی برسند که شایسته یک جامعه مسلمان است. بدین لحاظ ما معتقد هستیم که دین مبین اسلام با جمعیت مطلوب موافق است. این مطلوبیت جمعیتی هم در بعد کیفی است و هم در بعد کمی.

چشم انداز بازنگری در سیاست گذاری‌های جمعیتی موجود

قبل از پرداختن به مسئله جمعیت مطلوب ابتدا لازم است که در مورد ظرفیت جمعیتی توضیحاتی داده شود. این مفهوم به تعداد جمعیتی اشاره دارد که یک محیط طبیعی با تمام خصوصیاتش، بطور کامل از نظر نیازها تأمین کند، ظرفیت و توان جمعیتی هر کشوری را می‌توان با توجه به منابع و امکانات مختلفی چون زمینهای قابل کشت، حاصل خیزی خاک، میزان بارندگی، معادن و ذخایر زیر زمینی و میزان توسعه صنعتی و تکنولوژیک مشخص کرد. یکی از شاخص‌های جمعیتی برای نشان دادن ظرفیت جمعیتی محاسبه تراکم حسابی و بیولوژیک است، در حال حاضر تراکم حسابی در ایران برابر ۴۳ نفر در هر هکتار و تراکم بیولوژیک نزدیک به ۴ نفر در هر هکتار است. تراکم حسابی جمعیت در آسیا در سال ۲۰۰۰ برابر ۱۲۰ نفر در هر هکتار است، در ارمنستان و آذربایجان تراکم جمعیتی نزدیک به ۱۰۰ نفر در هر هکتار است، در ژاپن نزدیک به ۳۳۹ نفر و در کره شمالی ۱۹۷ نفر در هکتار است، لذا ایران در مقایسه با کشورهای آسیایی جزء کشورهای کم تراکم جمعیتی محسوب می‌شود و حتی اگر جمعیت کشور دو برابر هم شود تراکم به ۸۶ نفر در هر کیلومتر مربع خواهد رسید، نیز از سوی دیگر اگر تراکم بیولوژیک را مبنای محاسبه قرار دهیم، در حال حاضر تراکم بیولوژیک استانهای کشور دارای تفاوت‌های عمده‌ای است. مثلاً تراکم بیولوژیک

استان مازندران ۸/۱، اصفهان ۱۰/۷۵، تهران ۶۰/۷۳، آذربایجان شرقی ۲/۷۳ نفر در هر هکتار زمین قابل کشت است. حتی اگر تصور کنیم روزی جمعیت ایران دو برابر شود، با فرض توزیع برابر جمعیت، از نظر تراکم بیولوژیک وضعیتی مشابه استان مازندران خواهد یافت. پس از نظر زیستی ایران می تواند حتی تا ۱۵۰ میلیون نفر جمعیت داشته باشد. امام راحل پیش تر در ارتباط با ظرفیت جمعیتی ایران فرموده اند: «مملکت ایران ۳۵ میلیون حالا می گویند جمعیت دارد. وسعتش آنقدر است که برای صد و پنجاه میلیون تا دویست میلیون جمعیت کافی است. یعنی اگر دویست میلیون جمعیت داشته باشد، در ایران به رفاه زندگی می کنند.» (صحیفه امام - جلد ۷ - صفحه ۳۹۳).

نیز دکتر محمد میرزائی استاد جمعیت شناسی دانشگاه تهران در مورد ظرفیت جمعیتی ایران بیان می کنند که: «ایران تا ۲۰۰ میلیون نفر، ظرفیت تحمل جمعیت دارد، اما باید توجه داشت، زمانی که جمعیت کشور به این رقم برسد، نرخ رشد جمعیت چقدر است و آیا امکانات ما با چنین جمعیتی متناسب است یا خیر» (روزنامه اطلاعات ۱۳۸۸/۱/۳۰).

اگر مدیریت کلان کشور در سطح عالی باشد، و از کلیه قابلیت‌ها و پتانسیل‌های کشور به نحوه احسن استفاده شود، جمعیت ایران می تواند حتی به ۱۵۰ میلیون نفر هم افزایش یابد، اما مهم این است که این جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری دارای چه کیفیتی و توانمندی‌هایی خواهند بود و با چه کیفیتی زیست خواهند کرد. لذا همواره باید بین کمیت و کیفیت توازن برقرار کرد.

آلفرد سوی بعنوان یکی از بزرگان جمعیت‌شناسی می گوید همواره باید در دفع دو خطر کوشید: یکی زیادی جمعیت و دیگری کمی جمعیت. میان این دو حد افراط و تفریط، می توان تصویری از تعادل و یا وضعیتی متناسب و منطقی در نظر داشت. بسیاری از متفکران و اندیشمندان بزرگ اسلامی از جمله ابن خلدون برای حداکثر و حداقل جمعیت حدودی قائل بوده اند. رسیدن به نقطه تعادل جمعیتی بین دو حد بالا و حداقل نقطه‌ای است که جمعیت شناسان از آن تحت عنوان جمعیت متناسب یاد می کنند.

برخی از جمعیت شناسان، ایجاد بهترین تعادل ممکن بین منابع و جمعیت را ملاک تعیین حد مناسب جمعیت می‌دانند و می‌گویند در شرایط زیر می‌توان به حد مناسبی از جمعیت دسترسی پیدا کرد:

۱. تمام افراد فعال جامعه در مشاغل مختلف اقتصادی جذب شده باشند.
 ۲. کلیه آحاد جامعه دارای سطح متوسطی از زندگی باشند به این معنی که هر فرد بتواند روزانه ۲۵۰۰ کالری در اختیار داشته باشد. همچنین بتواند بعد از تأمین مواد غذایی مقداری از درآمد خود را که دست کم ۵۰ درصد کل عایدی‌اش باشد در زمینه‌هایی غیر از احتیاجات غذایی به مصرف برساند.
 ۳. منابع کشور بدون تخریب اقتصادی و به طور منطقی و متناسب مورد بهره‌برداری قرار بگیرد.
- در زمینه رسیدن به نقطه تعادلی جمعیت، همواره دو ملاک اساسی وجود دارد، که رئیس جمهور محترم کشورمان، در عین غفلت عمومی از مسائل جاری جمعیتی کشور، در سخنان دوراندیشانه خود به آنها توجه خاص داشته‌اند، یکی رشد جمعیت و دیگری توزیع جمعیت. لذا برای رسیدن به یک حد تعادل جمعیتی همواره باید به این دو مسئله توجه داشت:

الف) حجم و رشد مطلوب جمعیت.

ب) توزیع و پراکندگی مطلوب جمعیت.

الف) بعد نخست: حجم و رشد مطلوب جمعیت: به این مسئله می‌پردازد که چه تعداد و چه رشدی برای جمعیت یک جامعه مطلوب به نظر می‌رسد، از نظر اقتصادی ملاک عمل برای تعیین رشد مطلوب جمعیتی، نرخ رشد تولید سرانه است (نرخ رشد تولید سرانه برابر است با نرخ رشد تولید منهای نرخ رشد جمعیت). بر مبنای الگوی رشد اقتصادی رستو یکی از خصوصیات مرحله تکامل اقتصادی افزونی نرخ رشد تولید بر نرخ رشد جمعیت ذکر شده است و از آن بعنوان درونی رشد اقتصادی نام می‌برد.

ب) بعد دوم: توزیع و پراکندگی مطلوب جمعیت مسئله بسیار مهمی است که اخیراً نیز رئیس محترم جمهوری اسلامی ایران همانند مسئله نخست به آن اشارات مهمی داشته‌اند، و بر لزوم سیاست‌های بازتوزیع جمعیت در کشور تأیید نموده‌اند.

توزیع و تراکم مطلوب جمعیت دارای ابعاد مختلفی است. از کشوری به کشور دیگر، و از شهری به شهر دیگر متفاوت است. مطالعات و تحقیقاتی که صورت گرفته، تراکم بهینه و متناسب برای جمعیت انسانی ابعاد مختلفی به ترتیب زیر خواهد داشت:

- توزیع بهینه فیزیکی جمعیت که عبارت است از تعداد متناسبی از جمعیت ساکن در یک مساحت معین.
- توزیع بهینه اقتصادی جمعیت شامل جمعیتی است که بر اساس پتانسیل های اقتصادی در یک منطقه زندگی می‌کنند.
- توزیع بهینه اجتماعی جمعیت که به مفهوم تعیین بهترین میزان و ترکیب طبقات اجتماعی در یک مجموعه شهری است.
- توزیع بهینه سیاسی - نظامی جمعیت که بهترین ترکیب و تراکم جمعیت بر اساس نیروها و گرایش‌های سیاسی در منطقه را تعیین می‌کند.
- توزیع بهینه زیست - محیطی برای جمعیت، بهترین توزیع جمعیتی است که برای محیط زیست و اکولوژی طبیعی کمترین آسیب رسانی را داشته باشد.

ویلیام لودلو تراکم بهینه را در آمریکا برای روش‌های گوناگون سکونت‌گزینی به شرح زیر مطرح می‌کند: «تراکم ۶۲ نفر در هر هکتار برای هنگامی که ساختمانهای تک واحدی و جدا از هم بنا شوند. تراکم ۱۶۱ نفر در هر هکتار برای سکونت‌گاه‌هایی که به صورت تک واحدی و متصل به هم ساخته شده‌اند. تراکم ۳۹۵ نفر در هر هکتار برای مجموعه‌های مسکونی که در سه طبقه بنا شده‌اند. تراکم ۸۶۵ نفر در هکتار در ساختمان‌هایی که ۱۳ طبقه در بلوک‌های مشخص طراحی شده‌اند» (کامروا، ۱۳۷۰). در کشور چین نیز تراکم مختلفی وجود دارد. بدین مفهوم که در

شهرهای پکن تراکم ۵۵۰ تا ۶۰۰ نفر در هکتار است، در حالی که در محلات نوساز شانگهای این رقم از ۹۰۰ نفر در هکتار بیشتر است. به گفته برلسون اگر، روند رشد جمعیت مطلوب باشد، دامنه انتخابها و اختیارات بشر وسیع تر می شود، به این ترتیب سیاست جمعیتی هدف نیست، بلکه وسیله ای برای دستیابی به زندگی بهتر و پر محتواتر است. بنابراین لازم است موضوع جمعیت را نه تنها از نظر تعداد، تراکم، ساخت، ترکیب و تغییرات زمانی و مکانی بطور مداوم رصد نمایم، بلکه باید از نظر وضعیت شاخص های کیفیت زیست جمعیت به آن توجه جدی داشت. بنابراین با توجه به تراکم حسابی و بیولوژیک ذکر شده مشکل کنونی جمعیت ایران توزیع نامتوازن آن و تمرکز حدود ۲۰ درصد جمعیت ایران در کلان شهر تهران می باشد. در پایان جهت حل مشکلات جمعیتی کشور و دستیابی به الگوی توسعه پایدار پیشنهادات زیر عرضه می شود:

۱. تشکیل شورای عالی سیاست گذاری و برنامه ریزی جمعیت
۲. انجام مطالعات عمیق در زمینه ارزیابی سیاست های جمعیتی گذشته، حال و آینده برای رسیدن به حد مطلوب جمعیت و جلوگیری از بروز عواقب پیش گفته.

نتیجه گیری

بایستی به این امر مهم توجه داشته باشیم که در مرحله باروری پایین، افزایش سطح باروری به بالای دو بچه نیز کار آسانی نیست، این مسئله را تجربه کشورهای غربی نشان می دهد که حدود دو دهه در تلاش هستند که سطح باروری خود را با اتخاذ تدابیر مختلفی افزایش دهند، اما به نظر می رسد در این زمینه موفقیت چندانی کسب نکرده اند. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ رشد جمعیتی کشور ۱/۶۲ و میزان باروری کل کشور ۱/۸ اعلام شده است. این انحرافات از قانون برنامه توسعه ضرورت تجدید نظر در سیاست های جمعیتی را بیشتر می کند.

با فرض مؤثر بودن بسته های تشویقی دولت، در سال ۱۴۱۰ باروری کل به حدود ۲/۱ (سطح جانشینی) می رسد و پیش بینی می شود در سال ۱۴۲۵ به ۲/۵ فرزند افزایش یابد. بنابراین مشوق های جمعیتی به هیچ وجه باعث افزایش افسار گسیخته جمعیت نخواهد گردید.

اگر مدیریت کلان کشور در سطح عالی باشد، و از کلیه قابلیت‌ها و پتانسیل‌های کشور به نحوه احسن استفاده شود، جمعیت ایران می‌تواند حتی به ۱۵۰ میلیون نفر هم افزایش یابد، اما مهم این است که این جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری دارای چه کیفیتی و توانمندی‌هایی خواهند بود و با چه کیفیتی زیست خواهند کرد. لذا همواره باید بین کمیت و کیفیت توازن برقرار کرد.